
Jasna Fischer

Odprtost slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno

V okviru razmišljanja o podjetništvu se ne smemo ustaviti samo pri vprašanih organizacije proizvodnje, ampak nas mora zanimati celoten cikel, torej tudi prodaja izdelkov, pač zaradi preprostega dejstva, da ni dovolj izdelek samo narediti, ampak ga je treba znati tudi prodati. Težave tovrstnega raziskovanja se začnejo pri virih. Znano je dejstvo, da so viri za slovensko gospodarsko zgodovino za čas pred prvo svetovno vojno slabo ohranjeni. Najdemo jih samo za največje industrijske obrate, recimo za jeseniško, štorsko in ravensko železarno, rudnik svinca v Mežici, premogovnike v Zasavju, tobačno tovarno v Ljubljani. V obsežnem fondu Zbornice za obrt in trgovino v Arhivu Republike Slovenije pa je ohranjen t.i. popis starejših industrij iz leta 1919, ki je v resnici zbirka anketnih popisnih pol po posameznih industrijskih in obrtnih podjetjih.¹ Anketa je bila opravljena v februarju leta 1919, zajela pa je podjetja na vsem slovenskem etničnem ozemlju. Odgovori na vprašanje "Kje so slovenska industrijska in obrtna podjetja prodajala svoje izdelke?" nam to analizo omogočajo.

Glede na veliko število dragocenih podatkov, ki so nam na voljo v tej anketi, naj nekoliko podrobneje opišem anketni list. Ima šestindvajset vprašanj: ime tvrdke; sedež centrale; podružnice, tovarne, obrati itd. v državi SHS; podružnice, tovarne, obrati itd. izven države SHS; za podjetja, ki svoje račune podajajo javno, višina kapitala, rezerv in podatki iz zadnje bilance; kdaj so bila podjetja oziroma posamezne podružnice osnovane; konjske sile posameznih tovarn in obratov s podatki o vodni moči, parnem kotlu z velikostjo in sistemom ter raznimi motorji (električnimi, bencinskimi, na surovo olje); številom delavstva (posebej moških in žensk); plače delavstva (posebej profesionistov in posebej drugih delavcev); narodnost delavstva; narodnost in število preddelavcev; narodnost in število uradništva in tehničnega osebja; produkcija pred vojno; produkcija v vojni; produkcijska možnost pri polnem obratu; kje je tvrdka prodajala svoje proizvode; ali je potreben izvoz v Nemško Avstrijo; nabavljanje strojev (kje in katere); ali ima lastno delavnico za popravilo strojev; mesečna potreba po raznih vrstah premoga, olja, bencina; mesečna potreba po drugem materialu; mesečna potreba po surovinah (posebej domačih in posebej tujih); koliko davka na dobiček je plačala (uporabljali so pozabljeno, vendar zelo lepo slovensko besedo pridobinski davek!); morebitne koncesije; ali ima z železnico kakšne dogovore; ali ima lastne vagone in koliko; koliko in kakšne vrste blaga ima na razpolago v času ankete. Popisnice so bile izpolnjevane dovolj korektno, čeprav na nekatera vprašanja v

¹ Arhiv Republike Slovenije, fond Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 311/3.

podjetjih niso hoteli odgovoriti - včasih so celo navedli, da je podatek poslovna skrivnost - oziroma niso znali ali enostavno niso mogli.

Iz teh vprašanj je razvidno, da bi, ko bi podjetja odgovorila na vsa zastavljena vprašanja, resnično imeli na razpolago gradivo, ki bi nam omogočilo skoraj popolno analizo slovenske obrti in industrije ne samo v času ankete, ampak tudi za čas pred začetkom prve svetovne vojne. Kot že rečeno, bom tokrat izkoristila samo podatke iz odgovorov, kam so podjetja prodajala svoje izdelke. Lahko bi uporabila tudi podatke iz odgovorov na vprašanje, kje so kupovali stroje za svoje obrate in koliko surovin mesečno so kupili doma, koliko pa v tujini, vendar za tokratno predstavitev niso posebno relevantni.

V celoti je na anketo odgovorilo 333 obrtnih in industrijskih podjetij v vseh panogah. Po posameznih panogah so razvrščena takole: v rudarstvu in plavžarstvu jih je bilo 19, v industriji kamna in zemlje 39, v kovinski industriji 34, v strojni industriji 3, v kemični industriji 37, v gradbeništvu 4, v tiskarstvu 8, v tekstilni industriji 9, v papirni in usnjarski industriji 50, v lesni industriji 58, enako v prehrabeni industriji in obrteh ter 14 v oblačilnih obrteh. Nobenega podjetja ni bilo v skupini t.i. ostalih industrij in obrti.

Podjetja so bila, kot že rečeno, z vsega slovenskega narodnostnega ozemlja. Meje nove južnoslovanske države na severu in zahodu slovenskega ozemlja še niso bile določene in Zbornica za obrt in trgovino v Ljubljani je ravnala času primerno, podatke je pač zbirala na vsem slovenskem ozemlju. Iz odgovora, kam so podjetja prodajala, je razvidno, da so tudi v njih samih imeli težave z novim političnim zemljevidom Evrope po koncu prve svetovne vojne. Odgovori so namreč dokaj pisana množica različnih oznak za dežele nekdanje Avstro-Ogrske in nove jugoslovanske države. Včasih so se zadovoljili s skupno oznako Avstro-Ogrska, pogostoma so taksativno poimensko naštevati posamezne dežele oziroma kronovine habsburške monarhije. Isti način so uporabljali tudi za novo jugoslovansko državo: posebej so naštevati Srbijo, Črno Goro, Makedonijo, ali pa so uporabili že nov politični pojem država SHS. Dokaj pogosto so uporabili tudi politično neopredeljen pojem Balkan. To je ena od pomanjkljivosti tega gradiva. Gotovo bi bilo zanimivo na primer vedeti, kako so trgovski tokovi potekali znotraj habsburške monarhije v letih pred njenim razpadom. To bi lahko ugotovili, če bi imeli na voljo odgovore, katera podjetja so prodajala svoje izdelke v avstrijski in katera v ogrski polovici države.

To omejitev gradiva je bilo treba upoštevati pri grupiranju odgovorov po krajih prodaje. Nobenih težav ni pri razvrščanju v skupine držav na evropski in drugih celinah. Zaradi navedenih težav pri nenatančnih odgovorih sem se odločila, da jih razvrstim v dvanajst skupin: prodaja v neposredni okolici obrata, v deželi, v kateri je obrat stal, v Avstro-Ogrski, v jugovzhodnem delu Jugoslavije, v državah zahodne in vzhodne Evrope, v Severni in Južni Ameriki, v Aziji, Afriki in Avstraliji. V zadnji skupini so podjetja, ki na vprašanje niso odgovorila.

Preden predstavim rezultate analize, se mi zdi potrebno še enkrat opozoriti, da nam odgovori omogočajo prikazati predvsem stanje v letih pred začetkom

prve svetovne vojne. V času, ko je bila anketa opravljena, podjetjem v veliki meri še ni uspelo v celoti obnoviti proizvodnje, ki je bila zaradi vojne zelo prizadeta. Od konca vojne vihre je minilo le nekaj mesecev. Odgovori na zadnje vprašanje v anketi - Koliko in kakšne vrste blaga imajo podjetja na razpolago sedaj? - je velika večina odgovorov podobnih: Zelo malo ali nič.

Tabela 1: Prodaja izdelkov slovenske industrije in obrti

	ni podatka	neposred. okolica	dežela	Avstro-Ogrska	JV del Jugoslavije	Zahodna Evropa	Vzhodna Evropa	S.Amerika	J.Amerika	Azija	Afrika	Avstralija
1. rudarstvo plavžarstvo	1	8	3	6	-	3	-	1	-	-	-	-
2. indust. kamna in zemlje	1	8	16	21	4	4	1	1	-	1	1	-
3. kovinska ind.	7	2	7	22	6	3	5	1	1	6	3	-
4. strojna ind.	-	-	2	2	1	1	-	-	-	-	-	-
5. kemična ind.	9	6	6	14	2	4	2	2	-	-	1	-
6. gradbeništvo	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7. tiskarne	1	-	2	8	5	1	-	1	-	1	-	-
8. tekstilna ind.	-	2	6	1	-	-	-	-	-	-	-	-
9. papirna, usnjarska ind.	1	13	8	39	4	8	4	3	2	5	3	2
10. lesna ind.	4	7	19	29	-	25	9	2	3	4	3	-
11. prehramb.ind.	1	19	23	26	-	2	2	-	-	-	1	-
12. oblačilne obrti	2	-	1	12	-	1	-	-	-	-	-	-
SKUPAJ	30 (9%)	66 (19,8%)	93 (27,9%)	180 (54%)	22 (6,6%)	52 (15,6%)	23 (6,9%)	11 (3,3%)	6 (1,8%)	17 (5,1%)	12 (3,6%)	2

Na zastavljeno vprašanje o krajih prodaje ni odgovorilo 30 podjetij, kar predstavlja 9 % vseh. Na prvi pogled bi se nam lahko tolikšno število zdelo zavajajoče visoko. Pregled podjetij po panogah nam pojasni vzroke. Najbolj preseneča visoko število podjetij brez odgovora v kovinski in kemični industriji. Razvrščanje podjetij po panogah namreč temelji na osnovi razvrščanja, ki ga je imela avstrijska statistična služba. V skupini kovinske industrije so tudi večje obrtne ključavničarske in stavbno - ključavničarske delavnice v Ljubljani in Mariboru ter podjetja za vzdrževanje vodovodov. V panogo kemična industrija pa so uvrščene mestna plinarna v Mariboru, vodovod v Brežicah, elektrarne v Šentvidu pri Ljubljani, v Mostah pri Žirovnici, v Škofji Loki, Kranju, Rogatcu in Trbovljah. Za ta podjetja pa odgovor seveda ni nujno potreben. Isto velja zaradi narave proizvodnje za 3 mestne stavbne mojstre ter pralnico in likalnico v Ljubljani in kemično čistilnico v Mariboru. Škoda pa je, da ni odgovora za rudnik antimona v Trbovljah skupaj s premogovnikom Šemnik, tovarno krede v Celju, suknarno v

Mostah pri Žirovnici, tovarno usnja Baumann v Slovenskih Konjicah, stolarno v Sodražici in rimski vrelec na Kotljah.

V neposredni okolici obrata je prodajalo svoje proizvode 66 podjetij, torej skoraj ena petina. Pogled na tabelo nam spet pokaže nekaj na videz paradoksalnih podatkov. Povsem razumljivo je visoko število podjetij v industriji kamna in zemlje ter prehrabeni industriji. V prvi skupini so to predvsem opekarne na Ptuj in Rogoznici pri Ptuj, v Ljutomeru, Lukavcih, Radgoni in Brežicah, ki so proizvajale za bližnjo okolico, v drugi pa vrsta parnih in valjčnih mlinov (npr. v Kranju, Zagorju, Novem mestu, Poljčanah, Ljutomeru, Domžalah, Sevnici), žganjarne, obrati za izdelovanje sodavice, sirov ipd. Preseneča pa nas visoko število obratov v rudarstvu in plavžarstvu. Podrobnejši pogled nam pokaže, da gre v tej panogi predvsem za večje rudnike, kot so bili zasavski, rudnika rjavega premoga v Kočevju in Konjicah, ki so del nakopanega premoga prodajali direktno železnicam, manjši premogokopi pa so prodajali premog kupcem iz okolice. Za edini plavžarski obrat iz ankete, plavž in rudnik v Štorah, pa so navedli, da "večino porabi doma, le železne šibike prodaja južno od Štor". V kemični industriji spet srečamo obrate, ki svojo proizvodnjo zaradi njene narave prodajajo doma. To so bile plinarne v večjih slovenskih mestih, vodovod v Ljubljani in Kočevju, elektrarne v Kočevju in Ribnici. Elektrarna v Rušah je vso proizvedeno elektriko prodala tovarni dušika v Rušah. V papirni in usnjarski ter lesni industriji gre za manjše usnjarne in žage.

V deželi, v kateri je podjetje obratovalo, je svojo proizvodnjo prodajalo 93 podjetij, to je skoraj 28 % vseh podjetij iz ankete. Spet so bila med njimi najštevilnejša podjetja iz industrije kamna in zemlje in prehrabene industrije ter skoraj vse tiskarne. Zaradi relativno majhnega deleža, ki ga je imela, če lahko uporabim ta izraz, deželna prodaja, mislim, da moramo te podatke le gledati v primerjavi s podatki o prodaji na ozemlju Avstro-Ogrske. Možno je namreč, da so v podjetjih deželno prodajo predstavili kot državno. Težave, ki sem jih že omenila pri grupiranju prodaje v neposredni okolici, deželi in v Avstro-Ogrski zaradi nenatančnosti odgovorov, bi to tezo lahko potrjevale. Na ozemlju monarhije je v letih pred prvo svetovno vojno prodajalo svoje izdelke 180 podjetij, to je 54 %. Kot že rečeno, se žal ne da ugotoviti, katera podjetja so prodajala na področju Cislajtanije, katera v Translajtaniji in katera po vsej državi. Delež podjetij po posameznih panogah je naslednji: največji je delež podjetij iz tekstilne industrije (razen enega, ki ni dal podatka) vsa prodajajo tudi po vsej monarhiji. Presenetljivo pa je dejstvo, da je kar dobrih 85 % podjetij iz oblačilnih obrti prodajalo po vsej državi, razen ene izjeme, niso pa se pojavljala na najbližjem in deželnem trgu. Mislim, da ta podatek vsaj nekoliko pojasnjuje dejstvo, da so v to panogo uvrščene slamninarske delavnice iz okolice Domžal. Sledijo jim podjetja iz papirne in usnjarske industrije z 78 % ter iz kovinske in kemične industrije, katerih delež znaša okoli 65 %. Polovico ali nekaj več je še podjetij iz lesne industrije in industrije zemlje in kamna.

Za analizo odprtosti slovenskih neagrarnih proizvodnih panog pa so vsekakor najpomembnejši podatki o prodaji blaga v druge države. Preden predstavim njene

rezultate, moram opozoriti še na eno pomanjkljivost uporabljenega gradiva. Govorimo lahko samo o geografski distribuciji prodaje oziroma izvoza, nimamo pa žal, razen nekaj izjem, nobenega podatka o količini ali vrednosti trgovanja. Skupaj je bilo 139 podjetij, kar je dobrih 40 %, ki so svoje izdelke izvažala v države vseh šestih celin. Med njimi ni bilo, razumljivo, nobenega iz gradbeništva in tiskarstva, le eno pa iz oblačilnih obrti. Na drugi strani so imela zelo visok delež podjetja iz kovinske, tekstilne, papirne in usnjarske ter lesne industrije. Zelo poznano in domače, če redno beremo poročila iz današnjega gospodarskega življenja danes! Najvišji je bil delež tekstilne industrije (89 %), sledijo mu podjetja iz lesne industrije z 80 % ter podjetja iz kovinske in kemične industrije z 62 %.

Največ podjetij je izvažalo v evropske države. Bilo jih 97, to je dobrih 29 %. Podatke o izvozu v te države se mi je zdelo potrebno, kar mi je gradivo tudi omogočalo napraviti, razvrstiti v tri samostojne skupine, v katerih so podjetja iz jugovzhodnega dela nove države SHS, zahodno in vzhodnoevropskih držav. Trgovinske povezave z bodočimi deli skupne nove države so bile presenetljivo šibke. Le 22 podjetij, kar predstavlja samo dobrih 6,5 %, je tam prodajalo svoje izdelke. Nobenega podjetja ni bilo iz naslednjih panog: rudarstva in plavžarstva, gradbeništva, tiskarstva, iz lesne in prehrabene industrije in oblačilnih obrti. Presenetljivo visok pa je bil delež tekstilnih podjetij, saj predstavljajo kar dobro polovico vseh slovenskih tekstilnih obratov. Če to skupino združimo s preostalim delom vzhodne Evrope, vidimo, da je tja prodajalo svoje izdelke skupaj 45 podjetij, kar je 13,5 %. Torej je na celotno področje vzhodne Evrope izvažalo nekaj manj podjetij kot v zahodnoevropske države. Panoge, ki izvažajo v vzhodnoevropske države, v Rusijo, Bolgarijo, Romunijo, Grčijo in Poljsko, so v glavnem iste, kot jih srečamo v Srbiji, Črni Gori in Makedoniji, le tekstilna podjetja, ki tu sploh ne prodajajo, zamenja relativno številna skupina podjetij iz lesne industrije. Poleg tekstila in praviloma neobdelanega lesa so v te države prodajali še steklo, keramične izdelke, jeklo, srpe, žeblice, barve in sveče, lesno lepenko in usnje, predvsem polizdelke. V zahodnoevropske države izvažajo podjetja iz vseh panog, ki sploh prodajajo na tujih trgih. Daleč najštevilnejša so lesna podjetja. Najbolj živahno je bilo trgovanje z Italijo predvsem zaradi izvoza neobdelanega žaganega lesa, le v dveh primerih pa tudi parketa in čevljarskih kopit. Neobdelan les so precej izvažali tudi v Španijo. Od drugih izdelkov so izvažali premog, boksit, steklo in keramiko, cement, srpe in emajlirano posodo, železarske polizdelke, kemične izdelke (posebej so navedene sveče), lesovino in lesno lepenko, usnje in usnjene polizdelke, salame in razne konzerve, radensko mineralno vodo in slamnike.

Z večjo oddaljenostjo pada število podjetij, ki so prodajala svoje izdelke v državah na drugih celinah. Obenem se krči tudi število panog. V Severno Ameriko je izvažalo le 11 podjetij, to je dobre 3 %. Poleg obeh že večkrat omenjenih neizvoznih panog ni bilo na severnoameriškem trgu nobenega podjetja iz strojne in prehrabene industrije ter oblačilnih obrti. Podjetja so tja prodajala keramične izdelke, emajlirano posodo, čipke, papir in lesena merila. Manj kot dva odstotka, vsega 6 podjetij, je izvažalo v dve državi Južne Amerike, Brazilijo in Argentino.

Tja je izvažala kovinska industrija (železarske izdelke), papirna (papir in lesno lepenko) in lesna industrija (sita, parket in čevljarska kopita). Večje število podjetij je izvažalo v Azijo, predvsem zaradi prodaje v Turčijo. Poleg nje so bile države uvoza slovenskih izdelkov v Aziji še Indija, Kitajska in Japonska. Izvoznih podjetij je bilo 17, več kot 3,5 %. Največ jih je bilo v kovinski, papirni in usnjarski ter lesni industriji. Izvozni izdelki so bili v glavnem enaki, kot smo jih navedli v obeh Amerikah, in jih bomo srečali tudi v Afriki in Avstraliji: cement, kose in srpi, žebliji, emajlirana posoda, železarski polizdelki in jeklo, bombažne tkanine, karton, papir in lepenka, usnje, sita, žagan les in čevljarska kopita. V Afriko, in sicer v eno samo državo, tokrat Egipt, je prodajalo svoje izdelke 12 podjetij iz industrije kamna in zemlje, kovinske, kemične, papirne in usnjarske, lesne ter prehrabene industrije. Izvažali so cement, srpe, emajlirano posodo, barve, papir in lesno lepenko, sita in čevljarska kopita ter salame in konzerve. V Avstralijo sta le dve podjetji izvažali papir in usnjene polizdelke.

Za ilustrativnejšo predstavitev odprtosti slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno bom na kratko predstavila podjetja, ki so prodajala svoje izdelke na tržiščih izven avstroogrskega državnega okvira. Med njimi bomo našli precejšnje število podjetij, ki jih tudi danes dobro poznamo kot pomembne slovenske izvoznike, vrsta takrat izvozno močnih podjetij pa danes ne obratuje več.

V rudarstvu in plavžarstvu sta bila izvoznika dva. Med premogovniki je izvažal le rudnik Trboveljske premogokopne družbe v Trbovljah, in to v Italijo. Drugi je bil rudnik svinca z obratoma v Mežici in Železni Kapli z izvozom v zahodno Evropo in Severno Ameriko. V industriji kamna in zemlje so izvažala tri podjetja, dve sta nam dobro znani tudi danes. Steklarna Hrastnik, takrat še s podružnicama v Straži pri Rogaški Slatini in Trbovljah je bila s svojimi izdelki prisotna na trgih jugovzhodnega dela Jugoslavije in v Italiji. Keramično podjetje Liboje pri Petrovčah je izvažalo, kot poročajo, "špecijalne majolike" v Francijo, Veliko Britanijo, Nemčijo, Norveško, Rusijo, Združene države Amerike in Kanado. Tovarna cementa portland v Mojstrani je svoj izdelek prodajala v Indiji, Egiptu, Turčiji - ali, kot so zapisali v svojem odgovoru, "v Levantu" - in Južni Afriki. Poleg lesne industrije je največje število izvoznih podjetij, kot sem že navedla, najti v kovinski industriji. Eno največjih slovenskih podjetij v obravnavanem obdobju je bila akcijska družba Kranjska industrijska družba s sedežem na Savi pri Jesenicah in z delujočimi železarskimi obrati na Savi, Javorniku, Dobrovi pri Bledu, Bistrici v Rožu, Škednju pri Trstu ter električno centralo na Radovni. Proizvajala je grodelj, jeklene polizdelke, elektrode in ferolegure. Zadnje tri izdelke je izvažala v jugovzhodne dele Jugoslavije, Nemčijo, Švico, Italijo, Indijo, na Kitajsko in Japonsko, v Egipt ter (brez navedbe posameznih držav) v Afriko in Južno Ameriko. Jeklarna v Beli Peči je razne verige za industrijo in ladjedelništvo prodajala na "Balkan in v Malo Azijo", pri čemer so med redkimi navedli podatke o obsegu te prodaje. Zapisali so namreč, da tja prodajo 40 % svoje proizvodnje. Prva žebljarska in železoobrtna zadruga v Kropi in Kamni Gorici je žeblje za čevlje, ladje, stavbe, rudnike in tračnice ter spojke za odre prodajala v Srbijo, Grčijo in Turčijo. Strojne tovarne

in livarne Gustava Toenniesa iz Ljubljane, ki jih je prav v dneh pred anketo kupilo podjetje Kastelic in Žabkar, so izvažale v Rusijo, Romunijo in na Poljsko. Poseben primer sta prav gotovo dve relativno majhni, saj sta zaposlovali 25 oziroma 65 delavcev, izvozno pa zelo prodorni podjetji iz te panoge. To sta bili tovarna kos iz Slovenj Gradca, ki je izvažala v Turčijo, ter od slovenjgraške nekoliko večja tovarna srpov in kos v Lovrencu na Pohorju, ki je prodajala zobate srpe v Nemčijo, Švico, Italijo, Rusijo, Bolgarijo, Turčijo, Črno Goro, Srbijo in Maroko. Med največjimi izvozniki ne samo v kovinski industriji pa je prav gotovo bila Westnova tovarna emajlirane posode, današnji nesrečni bankrotirani Emo Celje. V odgovoru o svoji prodaji so navedli, da 30 % vse proizvodnje prodajo v Avstro-Ogrski, kar 70 % pa izvozijo. Seznam držav, kamor so izvažali, je dolg: Srbija, Grčija, Turčija, Romunija, Bolgarija, Rusija, Italija, Nemčija, Egipt, Indija, Kitajska, Severna Amerika. Mimogrede, Westnova tovarna se je očitno dobro prilagodila tudi vojnim razmeram - zapisali so, da so med vojno proizvajali vojaško posodo in pribor! Od velikega števila podjetij v kemični industriji jih je izven Avstro-Ogrske izvažalo le pet. Na evropskem trgu, v Nemčiji, Angliji in Franciji je bila prisotna kemična tovarna iz Hrastnika, ki je proizvajala kalijev soliter, rdečo barvo, Glauberjevo sol, žvepleno in solno kislino, kristalno sodo in superfosfat. Letno je pred prvo vojno proizvedla preko 1400 vagonov teh kemikalij. Po vsem svetu je kostno mast in kostno moko ter klej prodajala Akcijska družba za kemično industrijo s sedežem na Dunaju in obratom tovarno kleja v ljubljanskih Mostah. V Egipt je barve prodajala tovarna barv iz Dola pri Ljubljani, prednica današnje kemične tovarne Jub. Dve tovarni sveč iz Ljubljane sta sveče prodajali v Srbijo, na Poljsko, v Romunijo in Nemčijo.

V tekstilni industriji je kar pet od skupaj devetih tovarn prodajalo svoje izdelke na tujih trgih. Dve bombažni predilnici, v Litiji in Preboldu, sta prodajali v Srbiji. Predilnica v Litiji je poročala, da tja proda 15-20 % bombažnega garna, predilnica v Preboldu pa 20 %. Predilnica v Litiji je garn izvažala, presenetljivo, tudi v Anglijo. Bombažna predilnica in tkalnica iz Tržiča je svoje tkanine prodajala na "Balkanu in v Levantu". Prva kranjska tvornica pletenin in tkanin Dragotina Hribarja je v Črno Goro izvažala nogavice. Tržno najbolj prodorna pa je gotovo bila tovarna čipk iz Žirov. Prodajala jih v Nemčiji, Veliki Britaniji, na Danskem in v Združenih državah Amerike.

Ljubljanska kartonažna tovarna Franca Bonača je prodajala vse vrste kartonažne embalaže in papirnih izdelkov v Turčijo. Tovarna lesovine in lepenke v Radljah z obratom na Sladki Gori je izvažala v Italijo, Veliko Britanijo, Združene države Amerike, na azijski Daljni vzhod in v Avstralijo. V Italiji je bila prisotna tudi tovarna lesovine in lepenke s Ceršaka. Obrat Charlesa Molinea za proizvodnjo lesne lepenke v Sveti Katarini pri Trziču je izvažal v Srbijo, Turčijo, Veliko Britanijo, Egipt in Argentino. Tovarna dokumentnega in kartnega papirja bratov Piatnik v Radečah je specialni papir za izdelovanje igralnih kart in razne druge papirje prodajala v Romunijo, Bolgarijo in Egipt. Največje podjetje papirne industrije pa je bila papirnica Goričane, ki je leta 1911 proizvedla preko sto tisoč metrskih

stotov papirja. Izvažala ga je Srbijo, Črno Goro, Bolgarijo, Grčijo, Turčijo, Italijo, Francijo, Španijo, Portugalsko, Belgijo, Nizozemsko, Dansko, Švedsko, Norveško, Veliko Britanijo, Nemčijo, Švico, Severno Ameriko, Brazilijo, v Indijo in na Kitajsko. Zanimivo je, da poročajo o izvozu tudi v času med prvo svetovno vojno, in sicer na Nizozemsko, Norveško, Švedsko in v Turčijo. V usnjarski industriji so bili veliki izvozniki trije obrati Karla Pollaka iz Tržiča, Kranja in Vrhnik. Izvažali so v Nemčijo, Švico, Francijo, Anglijo, obrata na Vrhniki in v Kranju pa tudi v Združene države Amerike in Avstralijo. Tovarna usnja Franca Vošnjaka iz Šoštanja je svoje izdelke prodajala v Srbijo, Romunijo, Bolgarijo, Grčijo, Turčijo, Rusijo, Nemčijo in Veliko Britanijo.

Največji in najštevilnejši izvozniki so vsekakor bila podjetja iz lesne panoge, vprašanje pa, če so bili najuspešnejši tudi po zaslužkih. Veliko večino slovenskega izvoza pred prvo svetovno vojno v tej panogi je namreč predstavljala prodaja žaganega, torej neobdelanega lesa. Ta les so predvsem prodajali v Italiji, Grčiji, nekatere žage tudi v vzhodno Evropo, v Bolgarijo, Romunijo, Rusijo, dve žagi še v Španijo. To so bile žage v Kočevju, Jelendolu, Ribnici, Loškem Potoku, žage gozdne uprave v Pliberku, Windischgraetzeve žage v Oplotnici, škofove žage v Zgornji savinjski dolini, da naštejemo le največje. Pomemben izvozni izdelek so bili še parket, leseni podplati in kopita, merila, sodi in sita. Uspešna je bila zlasti tovarna kopit in lesenih podplatov iz Sevnice, pri čemer ne moremo vedeti, ali zaradi svojih podjetnih lastnikov, štirih bratov Winkle iz Bavarske. Prodajali so po vsem svetu, v Srbijo, Bolgarijo, Romunijo, Rusijo in Italijo, v Turčijo, Egipt in celo v Indijo in Argentino.

V prehrambeni industriji sta bila izvoznika le dva. Podjetnica Franja Buzzolini je salame in konzerve, ki jih je izdelovala v svojem obratu v Stožicah pri Ljubljani, prodajala v Italijo in Egipt. Kopališče Slatina Radenci, ki je že pred prvo svetovno vojno napolnilo tudi do 3 milijone steklenic, je svojo mineralno vodo prodajalo v Italijo in na Nizozemsko. V oblačilnih obrtéh je tovarna "P. Ladstaetter in sinovi" iz Domžal prodajala slamnike v Nemčijo in Anglijo.

Iz predstavljene analize je razvidno nekaj dejstev. Rečemo lahko, da je bila slovenska industrija skupaj z nekaterimi obrtnimi delavnicami glede na izvoz svojih izdelkov izven države v katere okviru je bila do konca prva svetovne vojne, torej Avstro-Ogrske, dokaj odprta, saj je dobrih 40 % vseh popisanih podjetij prodajalo na evropskih in svetovnih trgih. Morda je zanimivo, če vemo, da gre za podjetja, ki so bila večinoma ustanovljena v drugi polovici 19. stoletja, v času intenzivnejše industrializacije; ta je sledila izgradnji osnovnega železniškega omrežja na Slovenskem in tudi obrtnem redu, ki je bil izdan decembra 1859 in začel veljati januarja 1860 in ki je odpravil pravne ovire pri odpiranju obrtnih in industrijskih obratov.² Tako je med letoma 1860 in 1900 začela obratovati začela obratovati vrsta tovarn, ki obratujejo še danes, čeprav nekatere že zelo kratke sape in brez

² Primerjaj Jasna Fischer: Čas vesolniga socialnega punta se bliža, Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889. Ljubljana 1984, str. 23-31.

vitalne moči (izgubile so ju v desetletjih socialističnega nerazumevanja osnovnih pravil podjetništva), med njimi jeseniška in štorska železarna, tovarna emajlirane posode v Celju, bombažne predilnice in tkalnice v Litiji in Tržiču, tovarna kos v Slovenj Gradcu, papirnice, če naštejemo le nekatere. Veliko med njimi pa je bilo uspešnih izvoznikov takrat in so to tudi še danes, s posodobljenimi programi seveda.

Jasna Fischer

OPENNESS OF THE SLOVENIAN INDUSTRY IN THE YEARS PRIOR TO WORLD WAR I

S u m m a r y

The analysis about the openness of the Slovenian industry before World War I was made on the basis of the data from a survey carried out by the Chamber of Commerce and Trade in Ljubljana in 1919.

The survey involved 333 trade and industrial companies from all non-agrarian branches throughout the Slovenian ethnic territory. The authoress processed the answers to the survey question: "Where did the companies sell their products?", which reflect the actual situation before 1914. In spite of some inaccuracies, one can classify the answers, with regards to the place of sale, into the following 11 groups: the vicinity of the workshop or factory, the country, the Austro-Hungarian empire, the south-east of the newly form state of SHS (Serbia, Montenegro, Macedonia), the states of Eastern and Western Europe, USA and Latin America, Africa, Asia and Australia. None or a very small sale outside the country and the Austro-Hungarian empire was effected by mining, iron smelting, building, printing and textile companies. Strong exporters, however, were metal, paper, leather and timber companies. In the article, a detailed presentation is given of the most important export companies, their products and the markets outside the Habsburg monarchy. Many of these companies are known to be major exporters also in the present day.